

L'*Integralismo Lusitano* (1914-1933), un nou corrent a contra-corrent

Àngels Carles-Pomar

GRENS-UPF

IHC-Universidade Nova de Lisboa

angels.carles@uab.cat

El 1913 un grup de monàrquics exiliats fundaren la revista *Alma Portuguesa* a Gant, alhora que posaven les bases del corrent ideològic *O Integralismo Lusitano*, que es transformà en partit polític a partir de l'entrada de Portugal a la Gran Guerra el 1916. *O Integralismo Lusitano* tindrà molta influència en la dictadura de Sidónio Pais (1917-1918) i posteriorment, a partir de 1933, en el règim corporativista i autoritari *O Estado Novo*.

Introducció

El 5 d'octubre de 1910 una breu revolució va fer caure la Monarquia i va proclamar la República a Portugal. Una gran eufòria va recórrer els carrers de Lisboa i en pocs dies s'estengué a la resta del país. La ideologia republicana s'havia anat introduint en la societat urbana des de la darrera dècada del segle XIX amb forta implantació a les ciutats de Porto i Lisboa i amb una assimilació desigual en la resta del territori. Immediatament es constituí un Govern Provisional presidit per Teófilo Braga i format per les figures republicanes més destacades; Afonso Costa, António José de Almeida o Bernardino Machado entre d'altres. Costa va ser el personatge més controvertit del Govern Provisional, famós, per les seves intervencions en el parlament monàrquic, Costa, ara responsable de Justícia i Cultes, va ser l'introduïdor d'una sèrie de reformes en matèria religiosa com la immediata posada en pràctica del Decret del 8 d'octubre de 1910 pel qual es restablien les lleis promulgades pel marquès de Pombal el 1759 i 1767 d'expulsió als jesuïtes, i les de 1834 d'António de Aguiar, per l'extinció de les ordres religioses. Així els jesuïtes van ser expropiats i expulsats per tercera vegada en la història de Portugal.¹

¹ José Carvalho, *Católicos nas vésperas da I República. Os Jesuítas e a Sociedade Portuguesa: O Novo Mensageiro do Coração de Jesus (1881-1910)*, Porto, Civilização Editora, 2009, p. 52.

El 20 d'abril de 1911 es publicà la llei més controvertida de la I República, la Llei de Separació, convertint Portugal en un estat laic. Sota l'impuls de Costa, i amb el vist i plau del Govern Provisional, es laïcitzava l'Estat alhora que s'expropiaven els béns de l'Església, quedant els ciutadans subordinats al poder civil. Era la realització política de l'anticlericalisme. Hi havia molta confusió al respecte perquè un estat laic no significava que fos antireligiós. El 1910 Portugal encara era un país poc industrialitzat, amb una societat rural molt tradicional, monàrquica a la pràctica i catòlica fervent. Per a les dretes, monàrquics i catòlics, era una agressió, mentre que per les esquerres anticlericals va ser motiu de celebració, “Porquê a lei da Separação condenou o jesuitismo, expulsou as congregações, o jesuitismo sofisma a lei passando a viver sob o disfarce de juventude católica”.²

A l'inici de la República la majoria de la població no era ni republicana ni monàrquica i una gran part seguia fidel a la Monarquia, per comoditat i inèrcia, així com un reduït nombre d'aristòcrates *snoobs* que aconsellaven el seguiment d'una actitud d'hostilitat vers el govern republicà, però sempre condicionada als seus interessos. La contrarevolució va començar el mateix dia de la proclamació de la República, no amb un esperit de contrarevolució sinó d'organitzar un moviment capaç de liquidar el més aviat possible l'aberració acabada de crear.³ Els sectors més combatius, i amb més capacitat de reacció, es llançaren a la perillosa via de les conspiracions que donà molts contingents per a les incursions des de Galícia.

Però l'entusiasme republicà inicial aviat el seguí un desencís que dividí l'unitarisme del primer moment en diferents partits polítics i faccions. Les mesures anticlericals van causar un gran impacte en un país profundament catòlic, car la societat tradicional portuguesa estava frontalment oposada al model de societat que representaven els republicans. Les dues visions confrontades provocaren greus fractures als sindicats, a l'Església - els actes de violència vers als religiosos es van concentrar sobretot a Lisboa i als seus

2 José Augusto de Castro, *O inimigo*, 2a. ed., Lisboa, Imprensa de Manuel Lucas Torres, 1918, p. 98.

3 Hipólito de la Torre, A. H. Oliveira Marques, *A contra-Revolução. Documentos para a história da Primeira República portuguesa*, Lisboa, Perspectivas & Realidades, 1982, p. 28.

voltants- i a la mateixa societat i fins i tot es produí un trencament dins del propi Partit Republicà Portuguès (PRP) escindint-se en tres gran famílies, els democràtics d'Afonso Costa, els unionistes de Brito Camacho i els moderats de António José de Almeida. Les mesures anticlericals van escandalitzar l'opinió pública espanyola, alhora que donaven esperances als republicans espanyols.⁴ La reacció de l'Església portuguesa no es va fer esperar. El 5 de maig va adreçar una protesta demanant la intervenció del Papa perquè orientés als fidels portuguesos davant de la difícil situació dels catòlics en el compliment de la llei. L'Església catòlica portuguesa s'identificava amb la dreta monàrquica, evidentment a partir de 1910 se sentí perseguida i víctima i en constant conflicte amb les autoritats republicanes.⁵ El 24 de maig Pius X va publicar la encíclica *Jamdudum in Lusitania* on considerava greus els esdeveniments de Portugal.⁶

Teófilo Braga, president del Govern Provisional, convocà eleccions a Corts Constituents. Era un fet important i indispensable per aconseguir el reconeixement internacional de la República, sobretot el de la Gran Bretanya que ho havia posat com a condició. El sufragi, però, no era universal, sinó que es tractava d'un "sufragi directe dels ciutadans electors" que havien de ser homes majors de 21 anys o caps de família i estar alfabetitzats, en un país on més del 80% de la població era analfabeta. La nova Cambra redactà la Constitució de 1911 que s'aprovà el 21 d'agost, començant la nova legislatura al setembre. Just un mes després, i un any després de la proclamació de la República, es produí un intent d'incursió monàrquica des de Galícia.⁷ En total n'hi hagué dos, el 1911 i el 1912 que capitanejats pel

4 La República portuguesa va provocar gran entusiasme entre alguns sectors espanyols, però avui en dia és desconeguda pel gran públic. Un breu resum de la història de la República a Josep Sánchez Cervelló, "La República de Portugal. Una historia desconocida", dins *Clio: revista de historia*, 71(2009) pp. 18-19.

5 Tom Gallagher, "Conservative, dictatorship and fascism in Portugal, 1914-1945", dins Martin Blinkhorn, *Fascists and Conservatives. The radical right and the establishment in twentieth-century Europe*, London, Unwin Hyman, 1990, p. 158.

6 Es pot consultar el text d'aquesta encíclica a URL: http://www.mercaba.org/PIO%20X/iamdudum_in_lusitania.htm [consulta 23 de febrer 2014].

7 Pel tema de la contrarevolució monàrquica vegis: Maria Alexandra Lousada, "El migueísmo y la contrarevolución en Portugal" dins Santanley G. Payne (Dir). *Identidad y nacionalismo en la España contemporánea: El Carlismo 1833-1975*. Madrid: ACTAS, 1996, pp. 181-194.

monàrquic, i antic heroi colonial, Henrique Mitchell de Paiva Couceiro, van donar protagonisme i van tornar als monàrquics a l'esfera pública.⁸

Orígens de l'*Integralismo Lusitano*

L'embrió de l'*Integralismo Lusitano* l'hem de buscar a finals del segle XIX. Durant les últimes dècades del vuit-cents els esdeveniments polítics a França, Espanya i Portugal van donar a les forces conservadores l'oportunitat de generar noves doctrines antidemocràtiques. Si a l'any 1898 l'opinió pública francesa es trobava dividida per l'afer Dreyfus i la societat espanyola sumida en una profunda depressió per la pèrdua de les seves últimes colònies, Portugal mirava estupefacta com el seu tradicional aliat li usurpava part de les colònies africanes en l'*Ultimatum* de 1890. Aquests esdeveniments van tenir conseqüències en els tres països, i en concret, per Portugal va significar la pèrdua de credibilitat de la monarquia liberal, originant el creixement inexorable del republicanisme, per una banda, i el naixement de veus que reclamaven el retorn a una monarquia no subjecte a ordres i obediències per l'altra. Ambdós corrents demanant una regeneració de la política portuguesa. La primera dècada del segle XX va ser convulsa a Portugal; el *Rotativismo* va arribar a la seva fi el 1906 amb la Dictadura de João Franco, la vaga estudiantil de Coimbra el 1907, el regicidi el 1908 i finalment la proclamació de la I República el 1910.

Dos anys i escaig després de la proclamació de la República, el maig de 1913, un grup d'antics estudiants de Coimbra, intel·lectuals, elitistes, preocupats per l'estètica literària i exiliats arrel de la seva participació en les incursions monàrquiques de Paiva Couceiro, van fundar la revista *Alma Portuguesa* a Gant, Bèlgica, alhora que posaven les bases del corrent ideològic; l'*Integralismo Lusitano*. Era un moviment estètic, innovador, d'inspiració antiliberal, i monàrquic, que recollia l'herència contrarevolucionària del segle XIX, i que s'inspirava en el corrent polític

⁸ Manoel Valente, *A contra-revolução monarchica. Revelações, critica. Un pedaço de historia*, Porto, Typ. J. da Silva Mendoça, 1912. Abilio Magro, *A revolução de Couceiro. Revelações escandalosas, confidencias, crimes*. Porto, Imprensa Moderna, 1912.

francès fundat per Charles Maurras, l'*Action Française*.⁹ En part, l'*Integralismo*, tenia la pretensió de recollir el testimoni deixat pel grup *Os vencidos da vida*, format per aristòcrates, polítics i intel·lectuals, com el diplomàtic i escriptor José M. Eça de Queirós, que van intentar influir en el rei per a regenerar la vida política portuguesa de finals del segle XIX.

Així, amb la intenció de "reportuguezar" Portugal, van confluïr un grup de joves monàrquics desafectes amb l'última línia dinàstica, com Hipólito Raposo, Luís de Almeida Braga i Pequito Rebelo, i un grup de republicans passats al monarquisme un cop desenganyats amb la novella República, com João do Amaral, Domingos Garcia Pulido i António Sandinha, entre d'altres. Aquest nucli inicial eren coetanis que havien coincidit a Coimbra on havien viscut la vaga de 1907, destacaven per l'elitisme del seu comportament car eren fills de l'aristocràcia del Nord o dels latifundistes de l'Alentejo i eren posseïdors d'un status econòmic superior a la mitjana dels estudiants. El setembre de 1913 Alberto Monsaraz, Hipólito Raposo i el mateix Sandinha es reuniren a Figueira da Foz amb la finalitat de publicar la futura revista de filosofia política *A Nação Portuguesa*, amb la intenció de donar cos de doctrina i que servís d'òrgan d'expressió del pensament renovador que els unia. El febrer de 1914 João do Amaral publicava el primer número del pamflet *d'El-Rei!* una carta oberta a Machado Santos, l'heroi republicà que va acabar amb la Monarquia, i on per primera vegada es va sistematitzar la doctrina integralista i, finalment el 8 d'abril de 1914, feien aparició els primers textos de doctrina política integralista.¹⁰ Aquests es van publicar a la revista *A Nação portuguesa* dirigida per Alberto Monsaraz.¹¹ La revista va fer un recorregut per la història de Portugal descobrint als seus lectors el pensament contra-revolucionari del segle XX i el legitimisme.

Pequito Rebelo, en un extens article a la revista, donà la clau del projecte polític integralista i va comparar la república democràtica amb la

9 Tom Gallagher, "Conservative, dictatorship and fascism in Portugal, 1914-1945", dins Martin Blinkhorn, *Fascists and Conservatives. The radical right and the establishment in twentieth-century Europe*, London, Unwin Hyman, 1990, p.157.

10 Manuel Braga da Cruz, "O Integralismo Lusitano nas origenes do salazarismo" dins *Análise Social*, Vol. XVIII, 70 (1982) p. 139.

11 David Ferreira, *História Política da Primeira República portuguesa*, Lisboa, Livros Horizonte, 1973, vol. I, part II, p. 59.

monarquia integral. Per a Rebelo la “sobirania popular” emanada de les classes baixes s’oposava frontalment a la Nació organitzada, jerarquitzada i seleccionada. El sufragi universal era el contrari de la representació dels grups tradicionals, la família, el municipi i els professionals. El Parlament s’havia de substituir per una representació de les “forces vives” i havia de ser un òrgan consultiu, no executiu. La centralització que havia fet l’estat liberal era contrària a la descentralització de la “monarquia integral” i l’economia liberal era destrucció, en canvi la representació corporativa havia de ser la taula de salvació per a les àrees rurals d’un país que eminentment era agrícola i que finalment podria complir la seva missió històrica. Rebelo en el seu article es declarava antiliberal, anticapitalista, involucionista, alhora que presentava un nou nacionalisme tradicionalista i radical, cap novetat respecte als corrents contra-revolucionaris europeus de finals del segle XIX.¹²

L’*Integralismo Lusitano* i el seu ideòleg: António Sandinha

La historiografia portuguesa tradicional ha donat una rellevància a António Sardinha i a l’*Integralismo Lusitano* que investigacions més recents han posat en dubte.¹³ Poeta mediocre i historiador aficionat, Sardinha era un escriptor àgil capaç d’inflamar els esperits dels joves que freqüentaven els ambients conspiradors. L’evolució del seu pensament va des de posicions contràries a la monarquia constitucional portuguesa vigent des de 1826, passant per l’etapa republicana dels anys d’estudiant a Coimbra, fins a ser un personatge rellevant de l’*Integralismo Lusitano*. Els anys d’heterodòxia republicana de Coimbra li van proporcionar contactes i amistats que li van obrir les portes de sortida del seu llogarret nadiu i el van portar a l’escena política doctrinària de l’*Integralismo Lusitano* a partir de 1914, després del seu intent frustrat de convertir-se en professor de la Universitat de Coimbra. Sardinha, que havia abandonat el republicanisme el 1911 i s’havia convertit al catolicisme, s’acostà a les tesis nacionalistes de Maurice Barrès i de Charles

12 António Costa Pinto, “A formação do integralismo lusitano (1907-17)” dins *Análise Social*, vol. XVIII, 72-73-74 (1982-3) pp.1416-1417.

13 Fernando Martins, “Ana Isabel Sardinha Desvignes, António Sardinha (1887-1925). Um Intelectual no Século” dins *Análise Social*, vol. XLIV, 1 (2009) pp. 213-217.

Maurras. Els republicans sempre van retreure als integralistes que no passaven de ser res més que una còpia del model francès, que no hi havia originalitat en les seves tesis polítiques. En canvi els propis integralistes neguen que les seves teories polítiques siguin una còpia de les franceses, al contrari, en defensen la seva singularitat.¹⁴

Els integralistes representen un moviment que en el seu inici va ser una campanya de lluita ideològica. Abans de convertir-se en una força política, l'Integralismo *Lusitano* va intentar gaudir d'un poder efectiu actuant des del camp intel·lectual abans de llançar-se a l'arena política. Eren un grup d'intel·lectuals que despuntaven en la política i que havien formulat una ideologia amb coherència interna.¹⁵ Liderats per António Sardinha, els integralistes s'organitzaren buscant un espai i iniciaren una campanya de lluita ideològica per a posar les bases d'una simbologia per a identificar-se i diferenciar-se de la resta. La implantació de la República representava un acte de la decadència de la societat portuguesa, per això calia tornar als valors del passat nacional i donar pes a les elits intel·lectuals que haurien de dirigir el país. Per als integralistes, el Despotisme Il·lustrat del marquès de Pombal del segle XVIII, o el succedani de Monarquia de Carta atorgada importada pels liberals del segle XIX, eren els culpables de la subversió política portuguesa i estaven convençuts de la impossibilitat d'una veritable regeneració sense un retorn a les antigues tradicions polítiques.

Sardinha en el seu assaig *O valor da raça* escrit el 1914 i, basant-se en l'arqueologia la història i l'antropologia, l'autor va pretendre trobar els fonaments del nacionalisme portuguès. Creia poder demostrar que en l'*homo atlanticus* hi havia l'origen de la raça lusitana, i que el màxim exponent de l'hegemonia ètnica que és el que dóna la puresa, es trobava en el medievalisme rural. Amb els descobriments ultramarins, el Renaixement i el mestissatge, Portugal es va allunyar de la puresa veient-se arrossegada cap a la decadència. Aquesta teoria tan "nacionalista" intentava legitimar-se a

14 Leão Ramos Aacensão, *Integralismo Lusitano*, Lisboa, Edições Gama, 1943, p. 13.

15 António Costa Pinto, "A formação do integralismo lusitano (1907-17)" dins *Análise Social*, vol.XVIII, 72-73-74 (1982-3) p.1410.

través de la producció científica acadèmica portuguesa, com les obres de Teófilo Braga o Costa Lobo. En el fons, però, pràcticament no té influència dels moviments contra-revolucionaris portuguesos del segle XIX i en canvi sí que rep una forta influència ideològica de França, del nacionalisme de *l'Action Française* de Maurras que va arrelar a l'Europa meridional dels anys de pre-guerra. L'*Integralismo Lusitano* beu de les fonts franceses, però també incorporà una part d'herències de procedència diversa i una part de producció intel·lectual portuguesa.¹⁶

El dia 7 d'abril de 1915 es va inaugurar un cicle de conferències a la Lliga Naval de Lisboa sota el títol "A questão Ibérica" i que van representar l'aparició pública d'António Sardinha a l'escena política. Aquestes conferències tenien l'objectiu de mostrar els diferents aspectes de la personalitat nacional portuguesa. Era una forma d'adoctrinament. Portugal era irreductible com a Nació i era un país amb personalitat pròpia. En el fons es tractava d'una campanya orquestrada per a contrarestar l'*iberisme* del *perigo espanhol*, -real o fictici- que suposava les ànsies d'annexió de Portugal per part d'Alfons XIII, fomentant així el sentiment nacional alhora que es desprestigiava el règim republicà.¹⁷ El primer conferenciant va ser el propi Sardinha que en la seva exposició va culpar a la República portuguesa d'instigar a Espanya. El líder integralista va atacar contra els republicans, quan aquests en cap moment havien interferit al país veí, els republicans, evidentment, es van sentir molestos i protestaren. En canvi Espanya, sí que havia col·laborat amb els monàrquics portuguesos en les incursions de Paiva Couceiro dels anys 1911 i 1912. Les conferències a la Lliga Naval van tenir curta durada doncs el 14 de maig un cop d'Estat protagonitzat pels republicans *democràtics*, va liquidar la dictadura de Pimenta de Castro. L'endemà, el dia 15, un grup de republicans va assaltar les dependències de la Lliga Naval i s'acabaren les conferències.¹⁸

16 António Costa Pinto, "A formação do integralismo lusitano (1907-17)" dins *Análise Social*, vol.XVIII, 72-73-74 (1982-3) pp.1418-1419.

17 Hipólito de la Torre, *Na encruzilhada da Grande Guerra. Portugal- Espanha, 1913-1919*, Lisboa, Editorial Estampa, 1980, p. 149.

18 David Ferreira, *História Política da Primeira República portuguesa*, Lisboa, Livros Horizonte, 1973, vol. I, part II, p. 60-62.

Portugal en guerra

Portugal va entrar en la Gran Guerra el 9 de març de 1916 i un mes més tard el moviment integralista va passar a convertir-se en partit polític, primer va publicar el manifest subscrit per la Junta Central i després, al novembre, va formular els estatuts del nou partit. António Sardinha juntament amb Pequito Rebelo i Hipólito Raposo eren els principals elements i els líders del moviment portuguès format per joves que no passaven dels 30 anys. En el seu programa es feia referència a la importància d'incorporar i donar a conèixer la ideologia de l'*Action Française*.¹⁹ Els integralistes, van fer públic el seu suport al rei derrocat, Manuel II, alhora que reconeixien la importància de l'aliança luso-britànica per a tirar el país endavant i, basant-se en el seu nacionalisme exacerbant, feien una crida animant als portuguesos a allistar-se voluntàriament per anar a lluitar a Flandes. Això equivalia fer costat al govern republicà de la *União Sagrada* en el bàndol aliat, quan fins aleshores s'havien mostrat partidaris dels Imperis Centrals i contraris a la tradicional aliança luso-britànica. Alguns dels seus membres van intentar boicotejar la sortida d'efectius portuguesos cap al front. En canvi, una de les seves figures més destacades, Pequito Rebelo, va combatre a Flandes com a oficial d'artilleria del *Corpo Expedicionário Português* (CEP). Anys més tard, Rebelo també participà a la Guerra Civil espanyola, en el bàndol nacional, pilotant el seu propi avió.

L'*Integralismo Lusitano* havia passat a ser un moviment complet, a les seves files comptava amb teòrics de doctrina integralista, homes d'acció, artistes, escriptors, economistes, juristes i militars.²⁰ Un cop constituït el partit, cap a finals de 1916, va deixar de publicar-se la revista *A Nação Portuguesa*, que va ser substituïda pel diari *A Monarquia*. Aquest periòdic que publicà el seu primer número el 12 de febrer de 1917, intentà ser l'eix vertebrador de la xarxa d'influències del partit. Periodísticament no era bo, era un diari de "combat" que buscava una esfera més àmplia de difusió de la que havia tingut la revista *A Nação Portuguesa*. La seva principal missió era

19 Manuel Braga da Cruz, "O Integralismo Lusitano nas origens do Salazarismo" dins *Análise Social* vol. XVIII, 70 (1982) p. 137-138

20 Leão Ramos Ascensão, *O Integralismo Lusitano*, Lisboa, Edições Gama, 1943, p. 28.

l'adoctrinament; la monarquia orgànica, tradicionalista i antiparlamentària, l'antiliberalisme, el corporativisme, la representació per braços, l'anticosmopolitisme, el ruralisme, l'anticapitalisme o la involució, eren algunes de les seves propostes. La censura periodística imposada pel govern de la *União Sagrada* com a conseqüència de la guerra, es va convertir en un instrument del govern republicà que va intentar silenciar les veus crítiques i incòmodes. Tot i així el diari va sobreviure fins després de la guerra.

La influència de l'*Integralismo Lusitano* en la Dictadura de Sidónio Pais

El país vivia una profunda inestabilitat política agreujada per les condicions de guerra a les que estava sotmesa la població, situació que va ser aprofitada per Sidónio Pais per imposar-se amb un cop d'estat. L'antic ministre republicà unionista, ex-ambaixador a Berlin, ex-professor de la Universitat de Coimbra i militar de mitja graduació, va protagonitzà un cop d'estat el dia 5 de desembre de 1917. Sidónio, va destituir el President de la República, al que va enviar a l'exili, a més de dissoldre el Congrés i instaurar una dictadura militar, amb la participació dels unionistes i amb la concentració del poder en les seves mans. Sidónio va començar a governar amb mà forta i, segons *The New York Times*, semblava destinat a aconseguir l'estabilitat del país.²¹ La personalitat i el carisma de Sidónio va captivar a les masses que l'adulaven, un fenomen que no havien aconseguir els seus predecessors ni tampoc aconseguiren els seus successors. Però malgrat el magnetisme de la seva figura necessitava obtenir el reconeixement internacional del seu govern per a legitimar el règim. Per això va convocar eleccions i va començar a buscar aliances.

Necessitava atraure els elements bandejats pels republicans cap a les seves files. Va modificar la Llei de Separació de 1911 restablint les relacions amb l'Església i renovant les relacions amb el Vaticà. Els monàrquics, encara que molt dividits en diferents grupuscles, seguien les mateixes consignes davant de la nova situació política del país. Sense abandonar les pretensions de restauració monàrquica, estaven disposats a col·laborar amb el nou règim sempre i quan ells en sortissin afavorits. Entre els monàrquics hi havia molts

²¹ "The Portuguese Chaos", *The New York Times*, 10 de febrer de 1927, p. 22.

terratinents, latifundistes, i pagesos rics, principalment de l'Alentejo. Tenien aspiracions per ocupar llocs destacats en l'aparell de l'Estat, especialment en l'Exèrcit i en la política, mentrestant estaven a l'espera de l'arribada del moment oportú per a la seva causa. Sidónio n'era conscient. Des del principi s'havia vist obligat a recórrer als monàrquics com a "homes de confiança" als llocs clau de l'Estat. La teoria era coneguda com de "capacitat tècnica". És a dir, un monàrquic podia ser més "eficaç" que un republicà en l'acompliment del seu càrrec.²² Per la seva part, la *União Operária Nacional* (UON) tenia molt mala relació amb els democràtics per la qüestió de la guerra i aquesta va ser la raó del seu acostament als revolucionaris del 5 de desembre. La coalició d'interessos tan diferents va portar a Sidónio a plantejar-se una alternativa al model parlamentari, anunciant la celebració d'eleccions a diputats i a la presidència per sufragi universal masculí per primera vegada a Portugal.

Les doctrines corporativistes havien entrat a Portugal a través d'Espanya després de la reforma del govern local proposada per Maura. Inspirades per la doctrina social de l'Església i en les teories polítiques de Maurras, cada vegada comptava amb més adeptes, des dels integralistes per la dreta, fins a Machado Santos per l'esquerra, passant pel centre d'Egas Moniz, i eren moltes les veus que reclamaven la nova forma de representació. El corporativisme havia arribat de forma molt dèbil fins a la *União Sagrada*, a través del *Conselho Económico Nacional* (CEN). El CEN permetia un major contacte amb les "forces vives" del país, que podien influir en el Govern per a trobar les sortides econòmiques més adients.²³ Les forces representades en el parlament sidonista estaven a favor del corporativisme.²⁴ Sidónio comptava amb el suport, entre d'altres, de l'empresari Alfredo da

22 José António Telo, *O sidonismo e o movimento operário português. Luta de classe em Portugal 1917-1919*, Lisboa, Ulmeiro, 1977, p. 145.

23 Ana Paula Pires, *António José de Almeida. O tribuno da República*, Lisboa, Assembleia da República, 2011, p. 162.

24 Filipe Ribeiro de Meneses, *União Sagrada e Sidonismo. Portugal em guerra (1916-1918)*, Lisboa, Edições Cosmos, 2000, p. 221

Silva. Silva, antic diputat amb João Franco, i propietari de la *Companhia Aliança Fabril* i la *Companhia União Fabril* (CUF) a Barrerio, era una de les persones més influents de Portugal. Va entrar a formar part del corporatiu CEN, però Silva va retirar el seu suport a l'aprenent de dictador quan la seva política econòmica, a vegades nacionalista a vegades populista, es convertí en un escull per a les activitats exportadores i especuladores de la CUF.²⁵

Sidónio va intentar un assaig, una nova forma de govern que no s'havia experimentat mai abans a Portugal, el presidencialisme, la inclusió del presidencialisme era per influència de l'*Integralismo Lusitano*, en canvi, L'*Action Française* encara hauria d'espera més de vint anys per tenir tant ascendent a França. Els admiradors de Sidónio ho consideraven una innovació, però en realitat es tractava d'una improvisació. Sidónio havia perdut el suport dels unionistes, i cada vegada estava políticament més isolat i no tenia una base política sòlida que li fes de coixí. La dictadura havia aparegut com una solució als problemes, la seva política era la fusió de dos factors, un teòric sorgit del programa de l'*Integralismo Lusitano* -que adquirí protagonisme i rellevància política- i un pràctic basat en el descrèdit de la política republicana.

Els integralistes van usar totes les seves arts per a pressionar a Sidónio, volien un règim antidemocràtic. No van poder evitar la convocatòria d'eleccions i finalment van acabar acceptant la col·laboració i a concòrrer a les urnes. El resultat va ser un escó de senador per A. Xavier Cordeiro, i tres escons al Parlament, els d'António Sardinha, Pequito Rebelo i el vescomte de Sardoal. Segons Sardinha, en un article publicat al diari *A Monarquia*, Sidónio estava fent una demostració d'integralisme.²⁶ Els integralistes, però, van intentar posar pals a les rodes, dificultant la política d'intervenció a la guerra o capitalitzant el rendiment polític de l'obra legislativa sidonista, tot i que alguns dels seus membres com Martinho Nobre de Melo o Azevedo Neves, van

²⁵ Manuel Villaverde Cabral, "Sobre o fascismo e o seu advento em Portugal: ensaio de interpretação a pretexto de alguns livros recentes", *Análise Social*, vol. XII, 48 (1976) p. 887.

²⁶ *A Monarquia*, 14 de gener de 1918.

participar en els governs sidonistes.²⁷

Integralistes i monàrquics eren un suport molt feble per a Sidónio i només obeïen als seus interessos. Paradoxalment, com més popular era entre la massa, menys suport polític tenia. A final de 1918 estava sol, tots els polítics que en un moment o altre li havien fet costat, s'havien posicionat en contra seva. L'assassinat de Sidónio Pais el 14 desembre de 1918 va ser un punt i apart. La seva desaparició va causar una gran consternació entre la població que va viure veritables moments d'histèria col·lectiva al pas de l'armó amb el seu cadàver. La glossa més enfervorida dedicada al President mort és la de Fernando Pessoa. Amb data de 27 de febrer de 1920 li ofrenà un llibre de poemes titulat *À memória do Presidente-Rei Sidónio Pais* que va acabar publicant-se el 1940, cinc anys després de la mort del poeta.²⁸ Pessoa era fonamentalment un escriptor patriota que va utilitzar la mitologia. Ideològicament era antidemocràtic i no creia en els partits polítics. Sentia repulsió per la Monarquia constitucional, i pel règim instaurat el 5 d'octubre, que no deixava de ser la continuació d'aquell, però de perfil baix. Una "Monarquia sense rei" que intensificava la decadència i la desnacionalització del país. L'ideal "Per una nazione organicamente imperiale come Portugal"²⁹ era "la Monarquia pura".³⁰ El 1926 Pessoa va afirmar a la premsa que Sidónio havia estat l'ídol per aixecar la moral de la nació: la construcció i difusió d'un gran mite nacional.

L'Integralismo Lusitano en els últims anys de la República

Els integralistes van tornar a prendre protagonisme immediatament després de l'assassinat de Sidónio. La inestabilitat política va portar a la proclamació de la Monarquia a Porto i a l'aixecament de Montsanto. Les lluites internes

27 Manuel Braga da Cruz, "O Integralismo Lusitano nas origens do Salazarismo" dins *Análise Social* vol. XVIII, 70 (1982) p. 142.

28 Fernando Pessoa, *A memória do Presidente-Rei Sidónio Pais*, Lisboa, Imperio, 1940.

29 "Nota biográfica" [escrita per Fernando Pessoa el 30 de març de 1935], Fernando Pessoa, *Scritti di sociologia e teoria política*, edizione a cura di Brunello di Cusatis, Roma, Settimo Sigilo, 1994, p.133.

30¹ *Ibidem*, p. 50.

entre les diferents faccions de monàrquics i, l'escissió d'aquests entre la branca legitimista i la dinàstica, van acabar amb el fracàs de l'intent monàrquic. Els integralistes van prendre part pels legitimistes, però un petit grup va decidir seguir donant suport a Manuel II, formant a partir de 1921 l'*Acção Tradicionalista Portuguesa* liderada per Alfredo Pimenta i Caetano Beirão. Per a Sardinha, els escindits eren constitucionalistes, els que es mantingueren en "l'integralisme" pur van seguir defensant les idees de sempre. Per això el 1922 va reaparèixer la revista *A Nação Portuguesa*, aquesta vegada dirigida per António Sardinha per seguir en la seva acció doctrinària de defensa del projecte nacional de monarquia orgànica i tradicionalista. Les actuacions d'aquests anys són per a combatre, no els republicans sinó també el constitucionalisme i la democràcia liberal.³¹

El 10 de gener de 1925 moria António Sardinha. El projecte integralista va seguir endavant però amb uns resultats més que modestos. El 28 de maig de maig un cop d'estat va acabar amb la I República portuguesa i començava la dictadura militar de Gomes da Costa. Els integralistes van intentar treure partit de la situació reafirmant el seu pensament davant del buit intel·lectual de les noves autoritats i intentant presionar per a restaurar la Monarquia. El 1930 el govern va presentar un manifest polític on posava les bases d'un nou ordre constitucional basat en el corporativisme. El manifest va trobar una resposta favorable en varis sectors monàrquics que amb la mort de Manuel II el 1932 es trovaren momentàniament orfes. Amb la Constitució de 1933 es van posar les bases de l'Estado Novo. Salazar va aprofitar alguns elements doctrinaris dels integralistes, però la puresa doctrinària d'aquests els hi impedí la col·laboració. Representaven dos móns ben diferenciats.

Conclusions

Si bé l'*Integralismo Lusitano* va fer la seva aparició com un moviment estètic, es va transformar en una crítica al republicanisme i al constitucionalisme monàrquic, però per sobre de tot va ser la força opositora més dura que va tenir la I República portuguesa. No era una simple proposta de restauració monàrquica sinó un intent d'acabar amb l'estat liberal, superar-lo i

31 Manuel Braga da Cruz, "O Integralismo Lusitano nas origens do Salazarismo" dins *Análise Social* vol. XVIII, 70 (1982) p. 146.

de trobar noves formes de govern. La guerra va ser l'element clau que va modificar les estructures polítiques de Portugal i el pas de l'*Integralismo Lusitano* des d'un moviment ideològic a un partit polític i l'assaig del *sidonisme* en plena contesa europea n'és una mostra. Va ser el moment en que els integralistes van gaudir de certa influència com a ideologia política aprofitant la crisi de l'estat liberal i dels seus mecanismes de representació. Era un model alternatiu que representava un fenomen modern, un nou corrent a contra-corrent. El sidonisme marcat pel presidencialisme com a sistema i forma de govern, va ser un desafiament a la tradició constitucional portuguesa, la supressió de la Constitució republicana de 1911 i l'adopció d'un model de representació de tipus corporatiu seran les bases del règim corporativista i autoritari que s'imposarà a Portugal a partir de 1933, l'Estado Novo. Tot i la influència del pensament polític integralista en l'Estado Novo, l'*Integralismo Lusitano* se'n va desentendre completament.